

OSMANLI'DA VAKIF KURAN HANIM SULTANLAR VE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Women Sultans Who Established Foundations and Social Work Practices in the Ottoman Empire

Dr. Sema SAĞLIK

Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Yalova/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3737-2196>

ÖZET

İnsanın fitratıyla var olan yardımlaşma duygusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı Allah yolunda harcanan, vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" düsturuyla hareket eden ecdadımız, birbirleriyle yarış halindeymiş gibi çok sayıda vakıf eseri kurmuştur. Türk hayırseverliğinin bir yansıması olan vakıflar, sadece erkekler tarafından değil, birçok Hanım Sultan tarafından da yapılmıştır. Osmanlı dönemindeki merhametli sultanlar, cami, okul, hamam, çeşme, konak, kervansaray, hastane, kütüphane, aşevi gibi birçok vakıf eseri yaptırarak hayırda yarışmıştır. Bu çalışmada Osmanlı'da Hanım sultanların yapmış olduğu vakıflar ve vakıf hizmetleri genel hatlarıyla ortaya konulması hedeflenmektedir. Çalışmanın amacı toplumdaki farklı sosyal tabakaların vakıflar aracılığı ile kadının kamusal alana katkısını ve kadına yönelik hangi sosyal hizmet uygulamalarının olduğunu açıklamaktır. Araştırmada, durum çalışması araştırma yöntemlerinden olan nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Veriler, alandaki yazılı kaynaklar ve Ankara arşiv defterleri incelenerek elde edilmiştir. Örnek vakıflar, sosyal hizmet açısından incelenerek koruyucu-önleyici-müdahale edici işlevleri ve hizmetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kadının sosyal sorumluluklarının bilinciyle sosyal hayata etkin bir şekilde katılım sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanım Sultanlar, Vakıf, Vakıf Eseri, Sosyal Sorumluluk, Sosyal Hizmet.

ABSTRACT

It is known that the sense of cooperation that exists with human nature is as old as human history. Our ancestors, who acted with the motto "The best of people is the one that is beneficial to people, the best of goods is spent in the way of Allah, and the best of the foundation is the one that meets the needs of people most", has established many foundation works as if they were in competition with each other. A reflection of Turkish philanthropy, foundations were made not only by men but also by many Hanım Sultans. The compassionate and merciful sultans of the Ottoman period competed in charity by having many foundation works such as mosques, schools, baths, fountains, mansions, caravanserais, hospitals, libraries, soup kitchens built. In this study, the foundations and foundation services of the lady sultans in the Ottoman Empire were tried to be revealed in general terms. The aim of the study is to explain the contribution of different social layers in the society to the public sphere of women through foundations and which social work practices are for women. Qualitative research technique, which is one of the case study research methods, was used in the research. The data were obtained by examining the written sources in the field and the Ankara archive books. Sample foundations were examined in terms of social work and their protective-preventive-interfering functions and services were tried to be determined. The results obtained show that women participate effectively in social life with the awareness of their social responsibilities.

Keywords: Ladies Sultans, Foundation, Works of Foundation, Social Responsibility, Social Service.

1. GİRİŞ

İnsanların iyilik isteği, merhamet ve sorumluluk hissi, Allah'ın rızasına nail alma gayesi vakıf müessesesinin doğmasında ve gelişmesinde en önemli faktör olmuştur. İnsanın fitratı gereği yardım etme ve iyilikte bulunma düşüncesi, şahsî ve aile hayatına yansımalarının yanında refah toplumlarının oluşmasına da sebep olmuştur. Bu yardımlaşma ve dayanışma duygusu ile vakıf müessesesi doğmuştur. Vakıf, bir gayrimenkulün mülkiyeti veya gelirinin süreklilik arz eden bir şekilde sosyal yarara tahsis edilmesidir (Küçüköky, 1984: 14). Allah yolunda harcama yapmayı, fakirlere, muhtaçlara ve kimsesizlere infak ve

tasaddukta bulunmayı, takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok âyet müslüman toplumlarında vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bunların içinde özellikle, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız” ayeti (Al-i İmran 3/92) ve mescitlerin Allah’a ait olduğunun, Allah’ın mescitlerini ancak birtakım niteliklere sahip kimselerin imar edebileceğinin bildirilmesi (et-Tevbe 9/18-19; el-Cin 72/18) bazı âlimlerce vakıfla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Dünyaya örnek olmuş bir medeniyet olan Osmanlı medeniyeti vakıf müessesini en gelişmiş anlamıyla uygulayan İslam Medeniyetidir. İslam Medeniyetin ’de önemli bir sosyal hizmet müessesesi olarak vakıf, hem ferdi hem de sosyal anlamda toplumların huzur ve refahının artmasına neden olmuş en önemli müessesesidir. Osmanlı, insanların sosyal ve ekonomik refahının sağlandığı, zengin ve fakir arasında tabakalaşmanın olmadığı, gelir dağılımında adaletin olduğu, yönetenin ve yönetilenlerin iç içe olduğu ve problemleriyle yakından ilgilendikleri bir medeniyet hedeflemiştir. Bu hedeflerin gerçekleşmesinde hanım sultanların kurduğu vakıflar çok önemli rol oynamıştır. Bu bakımdan vakıfların ferdi olduğu kadar sosyal sonuçları da büyük olmuştur.

Osmanlı medeniyetinde önemli bir sosyal hizmet müessesesi olarak vakıf Hz. Peygamber döneminden başlayarak günümüze kadar, İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında etkili olmuştur (Yediyıldız, 1982: 1-27). Bugün sosyal güvenlik, sosyal hizmet konusunu ele alan araştırmacılar da İslam’ın ilk dönemlerinde müesseseleşmediği şeklinde görüşler vardır (https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/2021_Bahar/sosyal_hizmet_tarihi/2/index.html, Erişim Tarihi: 06.08.2021).

Fuat Köprülü’nün ifade ettiği gibi “Ne eski Şark Medeniyetlerinde ne Yunan ve Roma’da ne de Ortaçağ Hıristiyan dünyasında vakfın İslam’daki uygulamasına rastlanmaması ve sırf İslam medeniyet çevresindeki memleketlerde muazzam bir şekilde inkişaf etmesi” yukarıdaki görüşü çürütmüştür (Köprülü, 1942: 1).

Vakıf müessesesi öyle gelişmiştir ki; "Vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir medresede hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülür." (Kayaoğlu, 1980: 148) sözü vakfın, bir insanın hayatının her aşamasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında vakıf müessesinin kurucuları arasında kadınların bulunmasının Osmanlı’da kadının ekonomik alanda ve mülke sahip olmada önemini göstermektedir.

Ankara’daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 30.000 vakıf belgesi incelendiğinde 2309 tanesini kadınların kurduğu görülmektedir (Ataseven ve Erdoğan, 1999: 18). 1546 tarihli İstanbul Tahrir defterine göre ise, 2517 vakfın 913’ü kadınlara ait olup, İstanbul’daki 491 çeşmenin 128 tanesi kadınlar tarafından kurulan vakıflarca inşa edilmiştir (Ayдын, 1996: 144).

Osmanlı İmparatorluğunun ayakta kalmasının en önemli sebebi, mahalli idareye önem vermesi ve sosyal patlamalara sebebiyet vermemek için mali yetersizlik çeken kişilere vakıflar yolu ile yardım etmesidir. Aslında vakıflar din, dil, ırk farkı gözetmeksizin gelip-geçen yolculara üç gün süreyle imarethane, darüşşifa ve tabhanelerden yararlanma fırsatı sağlarlar, aynı zamanda medreselerde de eğitim verdirirlerdi. İktidarların, devlet tarafından gerçekleştirmiş olduğu toplumsal törenlerin ve geleneksel ritüellerin güçlerini göstermenin bir yolu olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı dönemindeki Hanım Sultanlara ait vakıflar, saltanatın kudretinin kalıcı birer göstergesi olmuştur. Bu vakıflarla tarihimizin altın sayfalarına geçen birçok Hanım Sultan vardır. Erk, kudret, saltanat kavramları maskülenlik barındırır da mimari eserlerde hanedan kadınlarının kamusal alanda izleri görülmektedir (Kadioğlu ve Kadioğlu, 2011: 1).

Osmanlı döneminde kadın konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak çoğu çalışmada Osmanlı kadınların kurduğu vakıflar idari, ekonomik ve mimari bakımdan incelendiği, sosyal hizmet bağlamında ise değerlendirilmediği görülmüştür. Musa Şahin ve N. Ebrar Kaya’nın “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadınlara Yönelik Sosyal Hizmetleri”, Özlem Soyer’in “Kadın Vakıfları: Kütahya Örneği”, Ahsen Öztürk’ün “Kayseri’de Osmanlı döneminde Vakıf kuran Kadınlar ve İmar Faaliyetleri”, Hasan Yüksel’in “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın” çalışmaları bu alandaki nadir çalışmalardandır.

Sosyal hizmet faaliyetlerinin yürütülmüş olduğu vakıflar sayesinde toplumsal refah sağlanmış ve vakıf kurarak hayırda yarışan hanım sultanlar sayesinde yapılan imaretler, kültürel gelişimin bir sonucu olarak mimariye ve sanat tarihine yapmış olduğu katkılar dikkat çekicidir. Sosyal hizmetler açısından

bakıldığında, Osmanlı'nın kuruluşundan Abdülhamit döneminin sonuna kadar uzun bir yelpazede hanım sultan vakıflarına rastlanmaktadır.

Arıcı'ya göre (1999) "Sosyal hizmetler, bireylerin birbirleriyle ve çevresi ile uyum sağlamasını kolaylaştırma amacını taşıyan örgütlenmiş çalışmalardır." Bu tanım dikkate alındığında Osmanlı'daki hanım sultanların çok sayıda eser ve hizmetle sosyal hizmet uygulamalarını yaptığını görmek mümkündür. Mescid, suffa, vakıf, zekât çeşitleri, muhavrilerin konut ihtiyaçlarının karşılanması, yetim ve kimsesizlere yapılan yardımlar Osmanlı'daki hanım sultanların sosyal hizmet çalışmasının sacayaklarını oluşturmaktadır. Çalışmamızda hanım sultanların kurmuş oldukları vakıfların bir kısmı ele alınacaktır. Bu vakıfların incelenmesi, genel olarak vakıfların, özelde ise hanımların kurduğu vakıfların yüzyıllar içerisinde sosyal hizmetler alanındaki fonksiyonlarını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Hanım sultanların Osmanlı vakıf sistemindeki yerinin, sosyal hizmet bakış açısıyla açıklanması bakımından farklı bir özellik taşımaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu araştırmanın problemini kadın tarihine ışık tutabilecek "Osmanlı Hanım Sultanlarının Kurduğu Vakıflar" oluşturmakta ve Sosyal hizmet ekseninde kadının sosyo-iktisadi hayata katılımı oluşturmaktadır. Aynı zamanda kadınların mülk edinmeleri ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinde yer alma gibi haklarının vakıflar doğrultusunda ne derece kullanabildiği de bir diğer problemidir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde sosyal hizmetler alanında yazılan tüm kitaplarda ve araştırmalarda sosyal hizmetlerin Osmanlı medeniyetinde vakıf kuran kadınların yerinden yok denecek kadar az bahsedilmektedir. Özellikle Osmanlı'daki kadınların kurduğu vakıfların sosyal hizmet uygulamalarına çok kısa değinilmektedir. Araştırma, Osmanlı dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde Hanım sultanlar sosyal hizmetler konusunda pek çok sosyal hizmet uygulaması gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar Hz. Peygamber Dönemi'nden günümüze kadar taşınmış ve sosyal hizmet kurumsallaşmasına örnek teşkil etmiştir. Bu çalışmada amacımız, toplumsal refahın sağlanması için kurulan kadının tarih içindeki varlıklarının ve kurmuş oldukları vakıfların sosyal hizmet uygulamaları açısından maddi ve manevi anlamda katkısını göstermektir. Ayrıca araştırmada Osmanlı Hanım Sultanlarının kurmuş olduğu vakıfların sosyal hizmetler konusunda hangi faaliyetlerde bulunduğunu tespit etmek araştırmanın amaçlarındandır. Aynı zamanda hedefimiz "bugün sosyal devlet olma yolunda önemli adımların atıldığı Türkiye'de sosyal hizmet referanslarının, bu konuda teoriden öte geçemeyen Batı'dan değil, bir hayat modeli oluşturan kadınların kurduğu vakıflardan alınması gerektiği konusunda" bir farkındalık oluşturmaktır.

4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kadınların haklarını kullanamadığı konusu, yüzyıllardır tartışılmalı konu olmuştur. Daha çok erkeklerin hâkim olduğu Osmanlı devlet düzeninde kadınların, sosyal ve ekonomik değer taşıyan yatırımlarını vakfetmeleri, kadın haklarının kullanımı açısından önemlidir. Araştırma kadınların kurmuş oldukları vakıflar ile devlet içerisinde iktisadi bir değer oluşturduğu, yaptıkları hayırlar ve sağladıkları istihdam ile toplumların sosyo-ekonomik dengesinin oluşmasında katkı sağladıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı Hanım sultanlarının vakıf hizmetleri ve sosyal hizmet alanındaki aktif rolü ve topluma katkıları tespit edilerek, kadına verilen değere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kadınların sosyal ve iktisadi hayata neler katabildiğini gösteren bir çalışma olması da önem arz etmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, Osmanlı hanım sultanlarının kurduğu vakıfları ve yapılan hizmetleri sosyal hizmet perspektifinden incelemek amaçlandığı için, çalışmanın amacına ulaşılmasında durum çalışması uygun görülmüştür. Durum çalışmaları, nitel araştırmada çok kullanılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Durum çalışmasının en belirgin özelliklerinden biri de birçok durumun derinliğine analiz edilmesidir. Durum çalışması araştırma yöntemlerinden olan nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Osmanlı döneminde hayırsever hanım sultanların kurdukları vakıfların incelendiği çalışmamızın araştırması, konuyla ilgili kaynakların toplanması ve arazi çalışması olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada oldukça zengin bir kaynak taraması yapılmıştır. Vakıf sistemi ve Osmanlı'da kadın araştırmanın içeriğini oluşturan konu başlıklarıdır. Diğer yandan araştırma teorik bilgidен çok, pratik

bilgidir. Yorumlar yapılırken Vakıfların sosyal yönünü ele alan yazarların çalışmalarının da önemli katkısı olmuştur.

Kaynak tarama aşamasında; Milli Kütüphane, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kayıtları, Yalova Üniversitesi Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Veriler, alandaki yazılı kaynaklar ve Ankara arşiv defterleri incelenerek elde edilmiştir. Kaynaklar arasında İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri, Vakıflar Dergisi'nin makaleleri ve çeşitli dergi ve ansiklopedilerin makaleleri de yer almaktadır.

6. OSMANLI SOSYO-İKTİSADİ HAYATINDA KADIN VE VAKIF

Osmanlı Devleti'ne olumsuz eleştiride bulunmak isteyenler kadının ticaret yapmadığı, yasal haklarının ve kamusal hayatta önemli bir yere sahip olmadıklarını belirtmiş olsalar da, kadının Osmanlı toplumunda aktif rol aldığı birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Osmanlı toplumunda kadının sosyo-ekonomik yaşamdaki konumu sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Kadınların vakıf kurması konusu, seçme-seçilme hakkı, çalışma hakkı gibi pek çok konu gibi sosyal bir haklıdır. Nitekim M. Kemal Atatürk'te "Siyasal ve toplumsal hakların kadın tarafından kullanılmasının, insanlığın saadet, ve prestij açısından gerekli olduğuna eminim" (Arıkan, 1988: 17) sözüyle toplumun iyiye yönelmesi ve yükselmesinde kadınların önemine dikkat çekmiştir. Görülmektedir ki kadınların sosyo-iktisadi hayatta rol alması toplumun gelişmesi ve ilerlemesi bakımından önemlidir. Bu noktada Şemseddin Sami; "Kadınların görevleri pek kutsal olup, ihmali insan topluluğunun uygarlaşmasına ve saadetine engel olur, kadınların görevlerini hakkıyla yapabilmeleri ise, haklarına ulaşmalarına bağlıdır. Kadınlara doğal hukuklarını vermeli, sonra kendilerinden görev istemeli." (Sami, 1996: 88) şeklinde görüş belirtmiştir.

Prof. Dr. Afet İnan da Osmanlı Devleti'nde Türk kadınının sosyal durumunu şu şekilde özetlemektedir:

"Teokratik bir devlet sistemine göre idare edilen bu imparatorlukta, kadının sosyal durumunda eski Türk törelerine göre, gerilemeler kaydedilmiştir. Çünkü büyük şehirlere ve İstanbul'a yerleşmiş olan bu devlet idaresinde İran ve Bizans'ın etkileri olmuştur. Osmanlıların ilk devirlerinde büyük şehirlerde, medreseler ve tarikatların tesiriyle nispeten kadına da dinî inanışlara göre sosyal hayatta bir yer tanınmış ise de, bu hal gitgide kaybolmuş ve kadın şehirlerde tüm ayrı bir hayat düzenine alıştırılmak istenmiştir. İran ve Bizans haremî Türk sarayına örnek olmuş ve sonunda emir ve fermanları ile XV. yüzyılda saray, harem ve selâmlık diye ikiye ayrılmıştır." (İnan, 1975: 57).

Padişahlar, hanedan mensupları ve hanım sultanlar vakıf kuranların başında gelmiştir. Vakıf kuranların başında hanım sultanların gelmesi vakıf müessesesinin kendisi kadar önem teşkil etmektedir. Bu durumun kadınların mülk sahibi olduklarını ve ekonomik hayattaki varlıklarını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı toplumunda vakıf kuran kadınların çoğunluğu hanım sultanlardan oluşmaktadır. Hanım sultanların dışında reayaya mensup kadınların da imkânlarının ölçüsünde vakıf kurdukları görülmektedir. Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde kadının idareci olduğu tek kurumdur. Aynı zamanda kadınların vakıflarda idarecilik vasfının dışında da görevler aldığına rastlanılmaktadır (Yüksek, 1990: 226).

Osmanlı sosyo-iktisadi hayatta kadın ve vakıf konusunu kısaca özetlersek, vakıfların yönetimine kadınların getirildiğini söyleyebiliriz. Yani vakfedilen mallar evlat ayrımı yapılmadan vakfedilmiş ve yine aile mülkünün yönetiminde kadınlar görevlendirilmişti (Faroqhi, 2005: 126). Bu minvalde vakıfların kadının sosyo-ekonomik yaşama katılmasına, başkalarının dertleriyle hemhal olarak sosyal hizmet uygulamalarını teşvik eden önemli bir müessesedir.

7. OSMANLI'DA VAKIF KURAN HANIM SULTANLAR VE YAPTIĞI SOSYAL HİZMETLER

Çalışma kapsamında, vakıf kuran hanım sultanlar ele alınarak, kurmuş oldukları vakıfların yaptığı sosyal hizmetler ortaya konulmuştur. Vakıf kuran hanım sultanların sayıları hiç şüphesiz saydıklarımızla sınırlı değildir. Ancak hanım sultanlara ait verilen vakıflar, yaptıkları sosyal hizmetleri ortaya koyabilecek niteliktedir.

Vakıf kuran kadınlardan söz ederken; Türk kadınının bazı özelliklerine de değinmek gerekir. Türk kadını iyi bir anne, iyi bir eş olmasının yanında, toplumsal kalkınmada ve sosyal hayatın gelişimini sağlamada yaptığı sosyal hizmetlerle günümüze ulaşan vakıflar kurmuşlardır. Kadınların vakıf kurmasında hanım sultanlar önde olmuştur. Bu hanım sultanlar sahibi buldukları mülkleri manevi değer taşıyan vakıflara dönüştürerek hem sosyo-iktisadi hayata hem de ilmî hayata ne kadar önem verdiklerini göstermişlerdir.

“Osmanlı kadını kurduğu vakıflar ve gerçekleştirdiği hayır işleri mülk sahibi olduğunu ve iktisadi anlamda erkeğe bağımlı olmadığını göstermiştir (Şahin ve Kaya, 2016: 39).”

Günümüze kadar ulaşan köklü vakıflar kuran başlıca Hanım Sultanların adları şu şöyledir: “Ayşe Hafsa Sultan, Hatice Turhan Valide Sultan, Haseki Gülnuş Valide Sultan, Safiye Sultan, Ayşe Sultan, Mihrişah Sultan, Adilşah Sultan, Şah Sultan, Beyhan Sultan, Ayşe- Sine-Perver Valide Sultan, Hadice Sultan, Nakş-ı Dil Valide Sultan, Bezm-i Alem Valide Sultan.” Duran, 1990). Bu isimler “Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri” adlı eserde vakıf kuran 2309 Türk kadını ve bunların 1044 tanesinin vakfiyelerinin tespit edildiği bildirilmektedir (Ataseven, : 18). Büyük vakıflara bakıldığında karşımıza saraydaki kadınlar ve valide sultanlar çıkmaktadır. Hayırda yarışan hanım sultanlar deyince de “Ayşe Hafsa Sultan, Mihrimah Sultan, Mihrişah Valide Sultan, Bezm-i Alem Valide Sultan” vb. birçok sultan karşımıza çıkmaktadır.

7.1. Orhan Bey- Fatih Sultan Mehmet Dönemi

Nilüfer Hatun

Hanım Sultan, Orhan Bey’in hanımı, I. Murat’ın annesidir. Nilüfer Hatun, son derece dindar ve hayırsever bir hanımdı. İznik ve Bursa’da yaptırdığı birçok cami ve hayır eseri bulunmaktadır. Yaptırdığı hayırları ve hasenatlarıyla Bursa halkının gönlünde taht kurmuştur. Oğlu I. Murat İznik’te annesi adına yaptırdığı cami formatında imarete fakirlere yemek dağıttığı bilinmektedir. Ayrıca hamam, kapan vergileri, bağlar, Bursa’daki Tahıl Pazarı’nda bir kervansaray ve 17 dükkân bu vakfın akarları arasında bulunmaktadır (Emecen, 2007: 124-126).

Gülçiçek Hatun

Hanım Sultan, I. Murad’ın hanımı, Yıldırım Bayezid’in annesidir. Gülçiçek Hatun, Bursa’da bir medrese ile cami yaptırmış; bahçenin içine zaviye, türbe, ev, aşhane ve Pınarbaşı suyunun beş kolunu vakfetmiştir (Pazan, 2011: 43). Zaviye, türbe ve aşhanenin görevlerini belirlemiş, zaviyeye gelen misafirlerin, yoksulların, düşkünlerin, ulemanın, öğrencilerin ve diğer ihtiyaç sahiplerinin yiyecek, giyecek ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasını şart etmiştir (Öcalan vd. 2013: 189-194). Gülçiçek Hatun kurmuş olduğu tüm vakıf çalışanlarının çalışma şartlarını belirlemiş ve vakıf hizmetlerinden faydalananların da her ihtiyacının karşılanmasını şart koşturmuştur (Kala, 2019: 116).

Selçuk Hatun

Hanım Sultan, Çelebi Mehmed’in kızı, II. Murad’ın ağabeyidir. II. Murad, II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmed’in satın aldıkları tüm köy, çiftlik, bağ-bahçe gibi değerli mülklerin tamamını vakfettiği görülmektedir. Yapmış olduğu sosyal hizmetlerde, hayır şartlarında zaviyelere tahsis yapılması, her yıl 100 ağaç dikilmesi, çocuklarının ve kölelerinin vakıftan istifade ettirilmesi vakfiye şartları arasında bulunmaktadır (Gündüz, 2018). Ayrıca İstanbul’da Taşkasap’ta ahşap çatılı taş minareli bir camisi vardır (Yücel, 1971: 46).

Gülbahar Hatun

Hanım Sultan, Fatih Sultan Mehmed’in hanımı, Gevher Sultan ve II. Bayezid’in annesidir. II. Bayezid’in annesinin ruhu için kurduğu vakıf cami, medrese ve imarettendir. Hayratı Tokat’ta olan vakfın, imareti fukaralara ve miskinlere; medresesi öğrencilere vakfedilmiştir. Vakfiyede, Gülbahar Hatun’un ölmeden önce yapılmasını emrettiği belirtilmektedir. Amasya’da da vakıfları olduğu bilinmekte olup; Edirne’deki mescidin Gülbahar Hatun’a ait olup olmadığı konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır (Emecen, 1996: 230-231).

Sitti Şah Sultan

Hanım Sultan, Fatih Sultan Mehmed’in ikinci hanımı, Dulkadiroğlu Süleyman Bey’in kızıdır. Edirne’de bir cami yaptırarak vakfetmiştir. Cami ile ilgili biri ana ikisi de zeyl olmak üzere 1520, 1530 ve 1574 tarihli üç vakfiyesi bulunduğu bilinmektedir (Özer, 2004: 175-214).

7.2. II. Bayezid - Yavuz Sultan Selim Dönemi

Hüsnişah Sultan

Hanım Sultan, II. Beyazid’in hanımıdır. Manisa’da 1490 yılında cami, medrese, imaret ve sıbyan mektebinden oluşturduğu külliyesini vakfettirmiştir. Vakfiyenin yanında yapılan camideki kütüphanede 41

eser bulunmaktadır (Cunbur, 1966: 10-11). Külliyeinin medrese ve imaret savaş sırasında yandığı için günümüze ulaşmamıştır (Uluçay, 1959: 108).

Aynışah Sultan

Hanım Sultan, II. Beyazıd'ın kızıdır. Bursa'da Beşir Ağa medresesi yakınında mektep yaptırmış ve 1506 tarihli vakfiyesini vakfetmiştir (Uluçay, 1959: 119).

Fatma Sultan

Hanım Sultan, II. Beyazıd'ın kızıdır. Sofu lakabıyla anıldığı bilinmektedir. Türbesi Bursa'da olup iki vakfiyesi bulunmaktadır.

Ayşe Sultan

Hanım Sultan, II. Beyazıd'ın bir diğer kızıdır. Edirne'de cami, Gelibolu'da mescit ve mektep, İstanbul'da Vefa'da defnedildiği türbeyi vakfetmiştir (Uluçay, 1959: 119).

Gülruh Sultan

Hanım Sultan, II. Beyazıd'ın hanımıdır. Manisa'da imaret ve mescit, Aydın'da da iki tane mescit yaptırmıştır. Gördes, Demirci, Nazilli, Birgi ve Aydın Güzelhisar'da han, hamam, dükkân ve kervansarayları vakfetmiştir (Uluçay, 1959: 108).

Gülbahar Sultan

Hanım Sultan II. Beyazıd'ın hanımıdır. Edirne'de yaptırmış olduğu mescit ve mescit için vakfettiği akarları bulunduğu bilinmektedir (Uluçay, 1959: 107).

Ayşe Hafsa Sultan

Hanım Sultan, Yavuz Sultan Selim'in hanımı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın annesidir. "Ayşe" ismiyle anılmakta ve olup; Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520 yılında tahta çıkmasıyla "Sultan" unvanını almış ve bu unvanı alan ilk padişah annesi olma özelliği taşıması bakımından önemlidir. 14 yıl sultanlık yapan Hafsa Sultan, oğlunun saltanatı sırasında vefat etmiştir (Cantay, 1998: 466-472).

Bu tarihten sonra, padişahannelere "sultan" denilmiştir. Hafsa Sultan, Manisa, Menteşe ve Bursa'dan birçok emlak alarak külliye inşa ettirmiştir (Cantay, 1998: 466-72). Yapılan araştırmalar, külliye inşasının ölümü sonrasında da devam ettiğini göstermektedir (Cantay, 1992: 61). Ayşe Hafsa Sultan'ın hamamının inşası 1538, darüşşifanın ise 1539 yılı itibarıyla tamamlanmıştır (Bayat, 2002: 51-53).

Bir rivayete göre, Hafsa Sultan'ın hastalanmasıyla bir doktorun 41 çeşit baharat ile bir macun oluşturduğunu ve Hafsa Sultan'a şifa veren ilaç olarak sunduğu belirtilmektedir (Kadioğlu ve Kadioğlu, 2011: 6). Ayşe Hafsa Sultan'ın iyileşmesiyle her yıl 41 çeşit macun aynı tarihte halka dağıtılmıştır. Ayrıca Manisa Sultan Camii'nin minaresinden ve kubbesinden halka saçılmış ve gelenekselleştirilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1984).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 7017 numaralı defterde bulunan vakfiye suretinde Valide Sultan'ın Lâpseki'de cami, mektep ve hastane vakfından (Konyalı, 1969: 47-56); Manisa ve Saruhan'da yaptırdığı imaret, cami, hastane ve mektep vakfından (Yörükoğlu, 1981: 489-492) bahsedilmekte ve bu vakıflar için tahsis edilen akarlar sayılmaktadır (Uluçay ve Gökçen, 1982: 9-22).

Şah Sultan

Hanım Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi ve Yavuz Sultan Selim'in kızıdır. İstanbul Eyüp'te bir camii inşa ettirmiş ve yanına Mevlevi Tekkesi yaptırarak vakfetmiştir (Şah Sultan Camii, <http://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/sah-sultan-camii/946>, 07.06.2021)

7.3. Kanuni Sultan Süleyman - II. Selim - III. Murad - III. Mehmed Dönemi

Hürrem Sultan

Hanım Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın hanımı, II. Selim'in annesidir. Hürrem Sultan, padişahı, erkânı ve devleti nüfusuyla idare etmeyi amaç edinmiştir (Altınay, 2000: 33). Hayır, eseri tutkunu olan Hürrem Sultan, Mimar Sinan'a cami, medrese, şifahane, hamam, kervansaray ve su tesislerini de içeren Haseki Külliyesi'ni yaptırmıştır (Yücel, 1971: 148).

Ayasofya karşısında bulunan Çifte Hamam, Manisa ve Haseki Darüşşifaları onun adına Hürrem Sultan adına kurulmuş hayırlardır. Haseki Darüşşifası, Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı külliye'nin bir bölümüdür. Mimar Sinan tarafından Hürrem Sultan adına yaptırılan bu külliye 1550 yılı itibariye hizmete açılmıştır.

Haseki Külliyesi, saltanat soyundan olmayan bir kadın tarafından hamiliği üstlenilen bir yapı olması hasebiyle, Hürrem Sultan'ın tebaası önünde yüceltiği varsayılmaktadır (Altındal, 1994). Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk binası olan Haseki Külliyesi, kadın esirlerin alınıp satıldığı Avratpazarı semtinde ve kadınların kullanımına yönelik olarak yapılmış olduğu bilinmektedir (Bayat, 2002: 54).

“Hürrem Sultan İstanbul'da Kariye adıyla anılan tekkeyi daha sonra medrese yaptırmıştır (Atâî, 1636: 168). Ayasofya yanındaki çifte hamamın da bânisi olup, Kudüs'te, Mekke ve Medine'de hayır eserleri vardır. Başta Haseki Külliyesi olmak üzere yaptırdığı bütün eserler için yüksek gelirli vakıflar bırakmıştır (İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953, 1546: 434-435).” Ayrıca Kanunî Sultan Süleyman zevcesinin ölümünden sonra onun için Mekke ve Medine'de imaretler yaptırmış, Edirne'ye de su getirterek birçok çeşmeden su akıtmış, Cısr-i Mustafa Paşa'da kervansaray, cami ve imaret inşasıyla buralar için gelir kaynakları vakfetmiştir (Feridun Bey, I, 608 vd.) 968 (1561) yılında da Hicaz halkına 3000 altın göndermiştir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998: 500, Cilt:18).

Mihrimah Sultan

Hanım Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın, dinine bağlılığı ve hayırseverliği ile meşhur kızıdır. Mihrimâh Sultan, bütün servetini hayır işlerine tahsis etmiştir. Mimar Sinan'a kendi adı ile anılan İstanbul'da Edirnekapı Câmii ile Üsküdar'da İskele başındaki camii yaptırmıştır. Ayrıca Mekke-i Mükerrreme'de Ayn-ı Zübeyde (Zübeyde su kaynağı) tesislerini tamir ettirmiştir

(http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_tarihi_M/361_Mihrimah_Sultan.html, 07.06.2021)

Üsküdar'daki Mihrimâh Sultan Câmii, külliye şeklinde cami, medrese, tabhane, suyuolları, tuvalet ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır. Bu geniş külliye'den zamanımıza câmi, medrese ve sıbyan mektebi ulaşmıştır. Sıbyan mektebi bugün çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Medrese ise sağlık merkezi olup, pek çok değişiklikler yapılmıştır. Mihrimah Sultan ayrıca Haremeyn hizmetlerine önem vermiş, vakfi vasıtasıyla Mekke ve Medine'ye tahsisatlar, suyuollarında tamiratlar yaptırarak fukaraya yardım gönderdiği bilinmektedir (Ak, 2006: 80-87). Mekke ve Medine'de pek çok vakıf kurmuştur (Şensoy, 2018: 68-71).

Nur Banu Sultan

Hanım Sultan, II. Selim'in hanımı, III. Murad'ın annesidir. Çinili Cami'nin yanındaki Atik Valide Külliyesi, Mimar Sinan'a yaptırdığı bir mimarlık harikası olarak ayakta duran ilk külliye'yi yaptırmıştır. Bu dev eser mektep, medrese, darüşşifa, darülkurra, imaret, kervansaray, hamam, cami, hankah ve sıbyan mektebinden oluşmuştur (Sabırlı, 2017; Cantay, 1992).

Nur Banu Sultan'ın yaptırdığı bina topluluğunun önceki adı Valide Sultan Külliyesi III. Bayezid'in annesi Gülnuş Valide Sultan namına Yeni Valide Külliyesi adıyla kurulunca Nurbanu Sultan, Atik Valide Sultan adı ile anılmıştır (Düzbakar, 2006: 11-20). Nur Banu Sultan, kayınvalidesi Hürrem Sultan gibi siyasete ve devlet işlerine karışmamış, hayır işleri ile meşgul olmuştur (Öztuna, 1988: 30). “Nurbanu Sultan, yardıma muhtaç kadınlara maaş verdirtmiş ve cami, medrese, mektep, darülkurra, darülhadis, imaret, hankah, darüşşifa, han, hamam gibi çok çeşitli vakıf binaları yaptırmıştır (Şensoy, 2018: 77-84).”

Gülfem Hatun

Hanım Sultan, hayır hasenata önem veren Kanunu Sultan Süleyman'ın hanımlarındandır. Gülfem Hatun'un vakfiyesinde camii, kervansaray, mektep ve imaret inşa ettirmiştir. Ayrıca Manisa'da vakıfları bulunmakta; çeşme, dükkân, nakit para vakıfları bulunmaktadır (Özcan, 2019: 94-98).

7.4. IV. Murad, I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi

Mahpeyker Kösem Sultan

Hanım Sultan, VI. Murad ve I. İbrahim'in annesi, VI. Mehmed'in babaannesi, I. Ahmed'in hanımıdır. Üsküdar'da bulunan Çinili Camii, medrese, sebil, sıbyan, çeşme ve hamamdan oluşan külliye'yi vakfetmiştir. Bunun yanında Kâbe'ye gitmekte olan fakirlere Surre Alayı ile gönderilmek üzere para

tahsisinde bulunmuştur (Kocaaslan, 2014). Valide sultanlar arasında celâletiyle tanınan Kösem Sultan da dahi merhamet ve şefkat bir tabîat-ı asliyye halindedir (<http://www.ihvanforum.org/showthread.php?t=34192&page=1>, 08.06.2021).

Hatice Turhan Sultan

Hanım Sultan, VI. Mehmed'in annesi, I. İbrahim'in hanımıdır. Hatice Turhan Sultan, Yeni Camii'nin inşasını tamamlatıp ibadete açarak, yanına mektep, medrese, imaret, kütüphane ve çeşme hayratları yapmıştır. Hatice Turhan Sultan, bırakmış olduğu vakfiyelerin yaşaması için zengin gelir kaynakları hibe etmiş, yaptığı vakfiyelerin hizmeti için 116 kişi vazifelendirmiştir. Çanakkale'de hayır müesseseleri kurmuştur. Muhafız evleri, cami, türbe, sebil, sığınak yaptırıp vakfetmiştir. Yaptırdığı hayratların giderlerinin karşılanabilmesi için birçok akar vakfederek, kurduğu vakıfları güçlendirmiştir.

Hacca giden hacıların yoldaki su ihtiyacını karşılamak üzere 65 deve kiralanmasını, bunlarla hacıların eşyalarının ve ihtiyaç duydukları miktarda suyun taşınmasını hayır şartı olarak vakfiyesinde düzenlemiştir (Şafak, 2017). Vakfın müesseselerinde görev yapacak kişileri, bunların yapacakları işleri ve alacakları ücretleri belirlemiştir (Şenocak, 2009).

Ayşe Sultan

Hanım Sultan, III. Ahmed'in kızıdır. Valide Sultan'ın iki vakfiyesi bulunmakla birlikte, sarayın civarında yaptırdığı çeşmeyi de vakfetmiştir. Camide her yıl mevlit okutulması ve Kur'an öğretilmesi ve halka vaaz verilmesi gibi şartları bulunduğu görülmektedir. Ayşe Sultan'ın vefatından sonra düzenlenen ikinci vakfiyede Ayşe Sultan'ın ruhu için her gün otuz kişi tarafından birer cüz Kur'an-ı Kerim okunması şartı yer almaktadır (Duran, 1990: 185-208).

Fatma Sultan

Hanım Sultan, III. Ahmed'in kızı, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hanımıdır. Harap vaziyetteki Terzibaşı Piri Ağa Mescidini tamir ettirmiş, Üsküdar'da yirmi çeşmelik su şebekesi kurmuş, Muslihiddin mektebini onartmış ve bir kütüphane yaptırarak vakfetmiştir (Eyice, 1984-85: 475-511).

Zeynep Sultan

Hanım Sultan, III. Ahmed'in kızıdır. Zeynep Sultan'ın kurmuş olduğu en önemli vakfın Eminönü'ndeki külliye olduğu görülmektedir. Gülhane Parkı karşısındaki cami, sebil, sıbyan mektebi ve türbeden oluşan külliye, türbe ve sebil yol genişletmeleri sırasında kaldırılmış, günümüze gelememiştir (Yaramış, 1995: 550-551).

Safiye Sultan

Hanım Sultan, III. Murad'ın hanımı, III. Mehmed'in annesidir. Kahire'de "Melike Safiye Camii" İstanbul Eminönü'nde ve Üsküdar'da çeşme ve camii yaptırmıştır. Savaş zamanlarında borcu olanlar için orduya vakfından tahsisatta bulunmuştur. Vakfiyesinde Mekke'deki sebil, mescit ve kuyular ile ilgilenecek hizmetlilere tahsilat ayırmıştır (Duran, 1990: 159-184).

7.5. III. Mustafa ve III. Selim Dönemi

Mihrişah Valide Sultan:

Hanım Sultan, III. Selim'in annesi, III. Mustafa'nın hanımıdır. Mihrişah Sultan'ın Eyüp Bostan İskelesi'nde pek çok hayratı bulunmaktadır. Okul, değerli yazmalardan oluşan kütüphane, çeşme ve sebiller, suyolları yaptırmıştır. Halıcıoğlu, Levent ve Hasköy'de de birer cami yaptırmıştır. Kasımpaşa Mevlevihane'sini de tamir ettirmiştir. Yaptırdığı mektep 1995 yılından beri 'Eyüp Sultan Gençlik İzci Grubu Lokali' olarak kullanılmaktadır. Kasımpaşa, Üsküdar, Eminönü, Yeniköy, Hasköy ve Halıcıköy'deki çeşmeleri hâlâ durmaktadır. Su mimarisi bu dönemde gelişmiştir (Akarçeşme, 2017: 209-276).

Şah Sultan

Hanım Sultan, III. Mustafa'nın kızı, II. Selim'in ablasıdır. İstanbul Eyüp'te Zalpaşa Camii'nde sebil, türbe, sıbyan mektebi, iki çeşme ve hazireden oluşan külliye yaptırmıştır. Şah Sultan'a ait ikinci vakfiye de bulunmaktadır. Şah Sultan'ın vefatıyla III. Selim tarafından Şah Sultan vakfına zam ve ilhak edildiği vakfiye vardır (Duran, 313-362).

Hatice Sultan

Hanım Sultan, III. Mustafa'nın kızıdır. Hatice Sultan annesi için camii yenilemiş, arkasına mektep ve çeşme de yaptırarak vakfetmiştir. Vakfın gelirlerini oluşturmak üzere dükkân, çiftlik ve ev gibi vakarlar vakfettiği görülmektedir. Vakfettiği iki vakfiyesinde mekteple ilgili ve hac mevsiminde su dağıtılması ile ilgili şartlar bulunmaktadır (Duran, 429-484).

Beyhan Sultan

Hanım Sultan, III. Mustafa'nın kızıdır. Annesinin kadın adına yaptırdığı mektep ve Edirnekapı'daki camiyi, çiftlik, su kuyusu, hayvan, değirmen, çiftlik ve menzilleri vakfettiği görülmektedir. Vakfiyelerinde Kur'an ve mevlit okutulmasını şart edinmiş ve vakfın yönetimini düzenlemiştir. Vakfın gelirlerini artırmak üzere de muhtelif akarlar vakfedilmektedir (Duran, 363-390).

7.6. IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi**Nakşidil Sultan**

Hanım Sultan, II. Mahmud'un annesi, I. Abdülhamid 7. Kadın efendisi olup türbesi Fatih Külliyesi'nin karşısındadır. Nakşidil Valide Sultan'ın bir asıl bir zeyl vakfiyesi bulunmaktadır. Bir cami, bir sıbyan mektebi ve bir miktar su ile birlikte vakfetmiştir (İlhanlı, Duran, 485-528).

Sineperver Ayşe Valide Sultan

Hanım Sultan, VI. Mustafa'nın annesi, I. Abdülhamid 6. Kadın efendisidir. İstanbul At Pazarı Manisalı Mehmet Paşa Mahallesi'nde yaptırdığı bir mektep, aynı yerde bir çeşme, bu mektep ve çeşme için iki masura içme suyu ile bunların giderlerini karşılamak üzere çiftlikler, han ve menzil vakfetmiştir (İlhanlı, 2018). Vakfiyede sıbyan mektebi ve Enderun'da mevlit okutulması, her hafta Salı günü ikindi namazından sonra Lalesi Camii'nde ulemeden birinin vaaz vermesi gibi hayır şartları yer almaktadır (Duran, 391-428).

7.7. Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemi**Bezm-i Âlem Valide Sultan**

Hanım Sultan, Abdülmecid annesi, II. Mahmud'un 2. Hanımıdır. Osmanlı tarihindeki en hayırsever sultanlarından biridir. Yaptırması olduğu eserler arasında Gureba Hastanesi ve Bezm-i Âlem Valide Sultan Mektebi en önemlileridir. Valide Sultan hem hastanenin hem de mektebin vakfiyesinin hazırlanması ile bizzat ilgilenmiştir. 100 yataklı olan hastanenin vakfiyesinde; "Şayet bir hastanın iyileşmesi için limon gerekse ve limonun değeri bir altın lira olsa dahi alına" ifadesi vardır. Ölümünden sonra tamamlanan Dolmabahçe Camii yine Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayratıdır. 14 vakfiyesi bulunan Sultan Eyüp Sultan Türbesi'ndeki Sakal-ı Şerif'in her yıl ziyarete açılmasını şart koşturmuştur. Valide Sultan'ın günümüzde Bezm-i Âlem Vakıf Üniversitesi bünyesinde faaliyette bulunan hastane, cami ve hamamdan oluşan külliyesini düzenlemekte, bu birimlerin görevlilerini, görevlerini ve ücretlerini tayin etmekte, vakfa birçok akar eklemektedir (Duran, 1990: 529-73). "Hanım Sultan Bezm-i Âlem, yaptırdığı Valide Mektebi içinde bir Litografya matbaası ile Beyazıt devlet kütüphanesine devredilen zengin bir kütüphane vakfetmiştir (Şahin ve Kaya, 58)." Gureba Hastanesi Camii vakfiyesinde görevli imamların ölüm halindeki hastalara kelime-i şehadet getirtmeleri ve ölenlerin cenazelerini usulüne uygun biçimde kaldırmaları şart koşulmuştur (İslam Ansiklopedisi, 1996: 205, Cilt 14). "Vakıf Gureba Hastanesi'nin kurucusu Bezm-i Âlem Valide Sultan, 28 Temmuz 1808-1 Temmuz 1839 tarihleri arasında saltanat sürmüş ve Sultan Abdülmecid'i 30 yaşında doğurup Padişahın ikinci kadın efendisi olmuştur (Yıldırım, 2019:202)."

Pertevniyal Valide Sultan:

Hanım Sultan, Abdülaziz'in annesi, II. Mahmud'un hanımıdır. Pertevniyal Valide Sultan, mülkünü Aksaray'daki Valide Sultan Camii'ni, onun yanındaki sebili ve sıbyan mektebini yaptırmak için harcamıştır. 1871'de tamamlanan, cami, çeşme, mektep, kütüphane, türbe, türbedar odası, muvakkithane, karakol binası ve dükkânlardan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (Akyıldız, 2007: 241-242).

Pertevniyal Valide Sultan'ın en önemli eserlerinden bir olan Pertevniyal Lisesi vakıf gelirleriyle inşa edilerek eğitime başlamıştır. İstanbul'un birçok yerlerinde çeşmeleri bulunmaktadır 1864'te masrafları kendi gelirlerinden karşılanmak üzere Tersane'de bir gemi inşa havuzu yaptırmış ve ilk Osmanlı zırhlısı bu tezgâhtan çıkmıştır (İslam Ansiklopedisi, 2007: 240).

Görülmektedir ki Osmanlı Hanım Sultanlarının yaptığı birçok vakıf okullar için yapılmıştır. Başbakanlık arşiv kayıtlarına göre yüzlerce okulun hanım sultanlar tarafından yapılması Osmanlı kadının eğitime verdiği önemi gözler önüne sermektedir (Savcı, 1973: 40-49).

Perestu Sultan

Hanım Sultan, II. Abdülhamid'in annesi, Abdülmecid'in hanımıdır. Perestu Sultan Osmanlı'da "Valide Sultan" unvanını taşıyan son hanım sultandır (Kala, 2019: 135). Valide sultanın bir vakfiyesi bulunmaktadır. İstanbul'da bir cami, bir sıbyan mektebi, caminin ikameti için iki menzil bina ederek vakfetmiş, onbir dükkânı da akar olarak vakfa bağışlamıştır (İlhanlı, 2018).

8. OSMANLI HANIM SULTANLARININ KURDUĞU VAKIFLARIN SOSYAL HİZMETLERDEKİ ROLÜ

İnsanlığı yükseltme ve hayatı güzelleştirme amacıyla (Kunter, 1938: 108) kurulan vakıflar, toplumsal dayanışmayı kolaylaştıran sosyal hizmet merkezi olması bakımından oldukça önemlidir. Vakıflar sadece ibadet yeri, eğitim merkezi veya fakir mutfağı olduğu için değil, çevrelerindeki merkezlerin gelişmesine yardımcı oldukları için de sosyal katalizör rolü oynamıştır (Kozak, 1985: 29). Vakıfların tarihteki yerini incelediğimizde sosyal yaşamda tanzim edici bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu anlamda sosyal hizmet perspektifinden bakıldığında vakıfların fakir ve yoksulları kalkındırması, ekonomik olarak güçlendirmesi, topluma kazandırması ve sosyal durumlarının iyileşmesine yardımcı olması açısından azımsanamayacak bir hizmettir (Kazıcı, 1985: 127-128).

Yukarıda verilen örnekler Osmanlı'da kadınların kurduğu vakıf müessesesinin sosyal hizmet uygulamalarındaki önemine dikkat çekmektedir. Kadınların kurduğu bu vakıf müesseseleri, İslam devletlerindeki sosyal hizmet uygulamalarına kaynaklık teşkil etmektedir. "Vakıflar, siyasi çalkantı ve idari istikrarsızlıkların en yoğun olduğu dönemlerde bile kesintiye uğramadan devam etmiştir. Bu sayede vakıflar Müslüman toplumların hayatında istikrar ve devamlılığın sembolü olmuşlardır."

Osmanlı dönemindeki vakıfların yapmış oldukları hizmetler itibariyle sosyal hizmet kuruluşu görevi üstlendiği görülmektedir. Arşiv araştırmaları sırasında ihtiyacı olan kesime yapılan yardımlar, çevrenin temizliğine verilen önem, hasta tedavileri gibi pek çok hizmet alanında hanım sultanların kurduğu vakıfların çok yönlü bir sosyal hizmet çalışmaları yürüttüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda muhtaç olan kişilere kucak açarak, toplumdaki tecrit etmeden, insan haysiyetine yaraşır bir şekilde hayat sürmeleri ve sosyal barışın huzurla devamını sağlamasında örnek olduğu görülmektedir (Öztürk, 1995: 42-47).

Toplumda çeşitli vakıflar kurarak sosyal çatışmayı engelleyerek sosyal yardımlaşmayı teşvik eden Osmanlı Hanım Sultanlarının bu hizmetleri "Koruyucu Sosyal Hizmetler" perspektifinde değerlendirilebilmektedir. Sultanların toplumun huzurunu sağlamak amacıyla kurdukları vakıflar, karşılaşılabilecek problemleri önleyerek, dezavantajlı kişilere destekte bulunmuştur.

Aynı şekilde Osmanlı Hanım Sultanları, kurmuş olduğu vakıflarla kültür ve değerlerin aktarımına da katkıda sağlamıştır (Şahin ve Kaya, 2016: 59). Bir bakımdan "Kültürel Sosyal Hizmet" gerçekleştirmişlerdir. Ahin ve Kaya'nın belirttiği gibi "Bosna'da kurulan Şahidîr Hanım, Dudi Bula, Hatice Hatun vakıfları ve Kıbrıs'ta kurulan; Gülsüm Bint-i Derviş, Cemile Bint-i Abdülkadir Hatun, Hatice Hatun Vakfı" bunlara güzel bir örnektir.

Özetle ifade etmek gerekirse Osmanlı Hanım Sultanlarının kurmuş olduğu vakıflar, modern dönem de dâhil olmak üzere insanlık tarihinde şimdiye kadar yapılmaya çalışılan sosyal hizmetlerin en ileri düzeyini teşkil etmektedir. Aynı zamanda günümüzdeki sosyal hizmet kuruluşlarının yapmış olduğu sosyal adalete ve barışa zemin hazırladığı görülmektedir. Oluşturulmak istenen sosyal bütünleşme ile vakıflar, tüm sosyal ihtiyaçları yerinde karşılamıştır. Bu bağlamda vakıflar "sosyal katalizör" görevi üstlenmiştir.

Osmanlı Hanım sultanları kurdukları vakıflar sayesinde, toplumda bir sevgi bağı oluşturarak "toplum mimarı" olmuşlardır. Bugün bizlere düşen görev, toplumun yararına kurulan, sosyal dayanışmayı sağlayan bu hayır müesseselerine ilgiyi artırmaktır. Bunun yanında çevremizde vakıf anlayış ve şuurunu canlı tutarak, yeni sosyal hizmet alanları açmayı teşvik etmektir.

9. TARTIŞMA VE SONUÇ

Altı yüzyıllık tarih içerisinde Nilüfer Hatun ile başlayan ve Perestu Sultan ile son bulan hanım sultanlar tarafından vakıfların kurulduğu görülmektedir. Bu çalışmada Osmanlı'daki Hanım Sultanların bir bütün

olarak ele alınması kadının hayır işlerinde önemli bir yeri olduğunu ortaya koyması ve bu süreçte vakıfların sosyal hizmetlere yönelik hizmetlerin değişimini ve gelişimini açıklığa kavuşturması açısından önem taşımaktadır.

“Literatür, defter ve vakfiye örnekleri incelenerek elde edilen veriler göstermektedir ki, Osmanlı hanım sultanları vakıflar kurarak toplumsal hayatta yer edinmiştir (Şahin ve Kaya, 2016: 62). Elde edilen veriler Osmanlı Hanım sultanlarının mal ve mülk sahibi olduğunu, aynı zamanda özgürce tasarruf hakkına sahip olduğu göstermektedir.”

Osmanlı Hanım sultanlarının kurmuş oldukları vakıflara bakıldığında, bu vakıfların sosyal hizmetlerin bir aracı olarak toplumun tüm kesimlerinde insanlık onuruna yaraşır hizmetlerde bulunarak müesseseler kurdukları görülmektedir. Sıbyan mektepleri, medrese ve rüştiyeler ile ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim üzere her kademede eğitim hizmetlerinde hayırda yarışmışlardır. Kurmuş oldukları kütüphaneler ile de kültürel hizmetlerde bulunarak eğitime destek olmuşlardır. Darüşşifalarla tıp eğitimine destek olarak hastane hizmeti verilmesini sağlamışlardır. İmarethanelerde bakıma muhtaçlara yardım ederek aç ve açıkta bırakmamışlardır. Vakıflarda misafirlerin konaklamasının yanında öksüz, yetim, yaşlı, dul, kimsesiz gibi desteğe ihtiyacı olan toplumdaki güçsüzlere sahip çıkmışlardır. Cami ve mescitlerle toplumun dini hizmetlerine de katkı sağlamışlardır. Toplumun sağlığını düşünerek hamam, sebil, çeşme gibi şehri yaşanılabilir kılan sosyal hizmetlerde bulunmuşlardır. Görülmektedir ki hanım sultanlar, kurdukları vakıflar ile Osmanlı toplum hayatında aktif rol oynamışlardır.

Bu bağlamda incelediğimiz dönemler içerisinde, vakıfların sosyal, kültürel ve sağlık alanındaki hizmetlerde bir sosyal politika aracı olarak kullanıldığı, yapılan sosyal hizmetlerin birçok kısmının vakıfların aracılığı ile yerine getirildiği, sosyal hayatın içerisinde ve yapılan sosyal hizmetlerde hanım sultanların kurmuş oldukları vakıfların önemli bir pay sahip olduğu görülmektedir. Tarih sürecinde yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasında bizlere önder olarak “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı Allah yolunda harcanan, vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır” düsturuyla hayırseverlik düşüncesini, adalet ile çoğu kavmi Osmanlı potasında sosyal barış ve huzur içinde yaşatmayı başarmışlardır. Günümüzde ise hayır ve hasenatını sessizce yapanları tenzih ederek; kadınların hayırda yarışmadığı, dünyevî yarışa girdiği ve çevresine öve öve bitiremediği meşguliyetlerinin arasına böylesi kabil ve kalıcı eserlerin araştırılıp örnek alınması ve vakıf ruhunun kazandırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın sonucunda Osmanlı Hanım Sultanlarının kurduğu vakıflar aracılığı ile yapılan sosyal hizmetlere dikkat çekmesi ve temelini İslam kültüründen alan, Türklüğün bu vatandaki damgaları medar-ı iftiharımız vakıflarımızı gelecek nesillere aktarmanın vicdanî bir görev olarak görülmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıcı, K. (1999). Sosyal Güvenlik Dersleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıkan, Z. (1981-82). Hamid Sancağı'ndaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12.
- Ak, M. (2006). “Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrihan Sultan”, Vakıflar Dergisi, Özel Sayı, s. 80-87.
- Akarçeşme, İ. (2014). Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır Hizmetleri ve Akarları), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul; Tülay Duran (Editör ve Koordinatör), s. 209-276.
- Akyıldız, A. (2007). Sâliha Sultan, DİA., c. 36, s. 45.
- Alpgüvenç, C. (2010). Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Altınay, A. R. (2000). Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Haz. Abdullah Uysal, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Altındal, M. (1994). Osmanlıda Kadın, Altın Kitaplar Basımevi, 1. Basım, İstanbul, ss. 5-12.
- Arıkan, Z. (1988). "Hamit Sancağındaki Tımar Düzenine Toplu Bakış", IX Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981, II, Ankara, TTK Yay., s.879-885.
- Atâî, N. (1636-37). Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik Fî Tekmilleti's-Şakâ'ik Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli, 168.

- Ataseven, G. ve Erdoğan, A. (1999). "Yeniden Keşfettiğimiz Vakıf Ruhu" Vakıf ve Kadın/Tebliğler. Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı. İstanbul.
- Aydın, M. A. (1996). "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler" Sosyal Hayatta Kadın, İstanbul. s. 144.
- Bayat A. H. (2002). İstanbul Haseki Darüşşifası. Editör Sarı N. Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 51-53.
- Bayat, A. H. (2002). Divriği Turan Melek Darüşşifası. Editör Sarı N. Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 11-14.
- Bayat, A. H. (2002). Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı. Editör Sarı N. Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2002: 3-5.
- Cantay G. (1992). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.Sayı: 61. Ankara.
- Cantay G. (1998). Kadın Baniler ve Darüşşifalar. Editör N. Yıldırım. Sağlık Alanında Türk Kadını. İstanbul, 466-72
- Cunbur, M. (1966). "Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler", Türk Kadını, Yıl:1, Sy. 3-4, s. 10-11. 9 M.
- Çobanoğlu, A. V. (2007). "Nilüfer Hatun İmaret", DİA, c. 33, s. 124-126.
- Duran, T. (Ed.) (1990). Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyeleri. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Düzbakar Ö. (1988). Charitable Women And Their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu Valide Sultan. JISHIM. 2006 (5): 11-20
- Emecen, F. (1996). "Gülbahar Hatun", DİA, c. 14, s. 230-231
- Emecen, F. (2007). "Nilüfer Hatun", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) , c. 33, s. 24;
- Erol, İ. (1994). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Eyice, S. (1984-85). "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhi", İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan, XLIII (1984-85), s. 475-511;
- Eyice, S. (1998). "Âdile Sultan Sarayı", DİA, c. I, s. 383-384.
- Faroqi S. (2005). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 48, İstanbul.
- Feridun Bey, Münşeat, I, 608; II, 65
- Gültekin, G. (1995). "Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul., c. VII, s. 550-551.
- http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_tarihi_M/361_Mihrimah_Sultan.htm
- <http://www.ihvanforum.org/showthread.php?t=34192&pag>
- İlhanlı, E. (2018). Sineperver Ayşe Valide Sultan, Nakşidil Valide Sultan ve Perestu Valide Sultan Vakıfları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018; Tülay Duran, a ge., s. 391-428.
- İnan A. Afet (1975). Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Atatürk Serisi No:10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953, 1546: 434-435.
- Kadioğlu, F. G. ve Kadioğlu, S. (2011). Adı Darüşşifalara Ad Olan Kadınlar. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 1(1): 1-7.
- Kala, E. S. (2019). Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları.

- Kayaoğlu, İ. (1980). İslam Kurumları Tarihi. Ankara.
- Kazıcı, Z. (1985). İslami ve Sosyal Açından Vakıflar, Marifet Yayınları: İstanbul.
- Koçu, R. E. (1958). “Fatma Sultan Camii”, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul. c. 1.
- Konyalı, İ. H. (1969). “Kanunî Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultan’ın Vakfiyesi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”, Vakıflar Dergisi, sy. VIII, s. 47-56;
- Kozak, E. (1985). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, F. (1942). “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”. Vakıflar Dergisi. 2:1-36.
- Kur’an-ı Kerim. (et-Tevbe 9/18-19; el-Cin 72/18)
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd. Vakıflar Dergisi, (1), 103–129.
- Küçükköy, İ. (1984). İslam-Türk Medeniyetinin Solmaz Çiçeği Vakıf, Polat Ofset, İstanbul, ss.14.
- Nurdan Ş. (2017). Hayırsever Bir Osmanlı Valide Sultanı: Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay., 2017;
- Öcalan, H. B., Sevim, S., Yavaş, D. (2013). Bursa Vakfiyeleri-1, Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yay., 2013, s. 23-30
- Özer, M. (2004). “Sitti Şah Sultan’ın Edirne’deki Eserleri ve Mezarına Ait Taşlar”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004/1, Sy. 8, s. 175-214
- Öztürk, N. (1995). Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Pazan, İ. (2011). Padişah Anneleri, İstanbul: Bâbîâli Kültür Yayıncılığı.
- Sabırlı, T. (2017). Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı’nın Sosyal ve Ekonomik Açından İncelenmesi 1582-1826, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sami, Ş. (1996). Kadınlar. Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s.23.
- Savcı, K. (1973). Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadını, Ankara: Cihan Matbaası.
- Şahin, M- Kayan, E (2016). “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 7, Sy. 22, s. 36-65, İslam Ansiklopedisi, 205, Cilt 14).
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1984). Demirhan Erdemir A, Cantay Güreşsever G. Türk Tıp Tarihi. Taş Kitapçılık-Yayıncılık. Bursa.
- Şenocak, L. T. (2009). Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler, (çev. Ayla Ortaç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şensoy, F. (2018). İstanbul’un 100 Hayırsever Hanımefendisi, İstanbul’un Yüzleri Serisi 87, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1998). 500, Cilt:18.
- Türkiye Diyanet Vakfı, (1996), İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul, ss. 230-231
- Uluçay, Ç. (1959). “Bayazıt II. in Ailesi”, Tarih Dergisi, X, İstanbul, s. 108.
- Uluçay, M. Ç. ve Gökçen, İ. (1982). Manisa Tarihi, İstanbul 1939; Nusret Köklü, “Sultan Camii ve Külliyesi”, Manisa, sy. 2, Manisa, 1982, s. 9-22.
- Yaramış, A. (2004).“III. Ahmed’in Kızı Zeynep Sultan’ın Hayatı ve Üsküdar’daki Vakfiyesi”, II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, İstanbul, c. I.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, Vakıflar Dergisi, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 14 (1982), s. 1-27.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (11. Baskı), Seçkin Yayıncılık.

- Yıldırım, N. (2019) “Bezmiâlem Vakıf Gureba Hastanesi”, Vakıf Kuran Kadınlar. Bildiriler. Haz. Fahmeddin Başar. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 201-241.
- Yılmaz Öztuna, Osmanlı Haremde Üç Haseki Sultan, İstanbul. s. 30
- Yörükoğlu, N. (1981). “Manisa’da Hafsa Sultan Hânkahı”, Vakıflar Dergisi, sy. XIII, s. 489-492
- Yücel, E. (1971). “Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar 1”, Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 7, C. 1, Şubat 1971, s.46
- Yüksel, H. (1990). Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, s. 226.

